

УДК 27-72-1 Климент Александријски, свети
27-9"01/02" Климент Александријски, свети
783.2:27-1"01/02"
271.2-535:27-1"01/02"
DOI: 10.46793/sabornost23.063S
Оригинални научни рад

Сања Стевановић*

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд
Институт за Систематско богословље
(докторанд)

Музички дискурс у космолошком приступу Цркви Климента Александријског

Abstract: О философско-теолошком утемељењу музичких алегорија из списка Климента Александријског једногласно сведоче сви резултати досадашњих истраживања. Једна од особености Климентовог богословља јесте специфичан еклисиолошки модел који оставља непосредан траг на разумевање евхаристијског појања. Истраживачки проблем рада представља појава музичког дискурса унутар три списка Климента Александријског. Лоцирањем богословских питања која Климент представља кроз музички дискурс у делима *Protrepticus*, *Stromata* и *Paedagogus* намеравали смо испитати у каквој вези стоје певање и музика са разумевањем Цркве као стварности која је у своме почетку била савршена. Циљ рада је да повеже космолошки приступ Цркви са темом евхаристијског појања и музике.

Key words: Климент Александријски, музика, еклисиологија, *Protrepticus*, *Stromata*, *Paedagogus*.

1. Увод

О философско-теолошком утемељењу музичких алегорија из списка Св. Климента Александријског једногласно сведоче сви резултати досадашњих истраживања. Полазећи са становишта западно-европског разумевања музике, неколицина истраживача потврдила је да су музичке алегорије у мисли овог хришћанског Оца најтешње повезане са областима космологије, хринологије, сотириологије. Ова, у научној области ретка тумачења Климентових мисли о Христу и музици неосетно су се уклопила у схватање евхаристијског појања искључиво као средства за побољшање духовног стања хришћана, а у оквиру којег се иконична природа Евхаристије у потпуности занемарује. Идеје александријског учитеља о хармонији дарованој Духом Светим, која „исцељује ране човечанства

* sstevanovic.203008@bfspc.bg.ac.rs

и помирује оно што је у неслози”, истакнуте су, између осталог, у светлу закључака према којем су стварна људска музика у свом правом облику, моралан људски живот и лепота космичког поретка, у ствари, варијације исте „Нове песме” (Kramarz, 2018, стр. 374–375). Будући да, на натчулан начин стварна, небеска музика садржи односе по којима је космос уређен, темперовано хришћанско певање може се сматрати са-учесником у Христовој музичкој сили која уређује како велики тако и мали космос — људско биће (Cosgrove, 2006, стр. 282). Поред тога, инсистирање александријског Оца на вокалној музици у Евхаристији протумачено је мишљењем да је за Климента вокална музика носилац праве божанске хармоније која служи за духовно васкрсење човека. У контексту исцељења, музика је начин преображаја верника, односно, уздизања, поучавања и преношења божанске истине (Artemi, 2019, стр. 73).

Сигурно окриље за разумевања евхаристијског појања као терапијског средства представља један од еклисиолошких модела обрађених у оквиру добро познате студије „Еклисиолошке теме”. „Исцелитељна” еклисиологија неодвојива од космолошког приступа Цркви има своје темеље, према речима блаженопочившег митрополита Јована Зизијуласа, управо у богословљу Климента Александријског и Оригена. За александријске теологе Црква је представљала стварност која је у своме почетку била савршена, као и, уосталом, цео свет. Епицентар мисли смештен је у Логосу Који претходи материјалном свету, установи Цркве и њеним службама. Како Зизијулас надаље објашњава, реч је о идеји вечног прапостојања у оквиру које се Црква доживљава као место исцељења од страсти и очишћења душе на путу спасења (Зизијулас, 2001а, стр. 39–41).

Како схватање еклисиологије оставља непосредан траг на разумевање евхаристијског појања, истраживачки проблем рада представља појава музичких тема унутар три списа Светог Климента Александријског. Лоцирањем богословских питања која Климент представља кроз музички дискурс у делима *Ојомена незнабошцима*, *Сѿроматје* и *Пегајој* намеравали смо испитати у каквој вези стоје певање и музика са разумевањем Цркве као стварности која је у своме почетку била савршена. Повезивањем космолошког приступа Цркви са темом музике и евхаристијског појања представљена студија има за сврху проширивање опуса теолошких истраживања кроз домен који до сада није био нарочито проучаван са богословског становишта.

2. Истина и онтологија: Логос — „Нова песма”

За адекватно разумевање еклисиологије неопходно је разумети начин на који се приступа истини¹, а управо ово питање у највећој мери подле-

¹ У случају Климента Александријског ради се о „логосном” приступу који Зизијулас подробно објашњава у својој студији: Zizioulas, 1997, стр. 72–78.

же музичком дискурсу у теологији Климента Александријског. Као први хришћански Отац који је озваничио присуство философских модела промишљања унутар Цркве², Климент наставља старојелинску 'праксу' повезивања (с)певања и песме са истином, уважавајући истовремено и академски статус музике, који је карактерисао кристално јасан однос музике са истином постојања.³

Централни музички појам Климентове теологије представља синтагма „Нова песма” коју александријски учитељ употребљава као синоним за Личност Спаситеља, Оваплоћеног Сина Божјег, Логоса у којем је Црква вечно повезана са јединством бића. Слика која читаоце уводи у сусрет са „Новом песмом” заузима сâм почетак добро познатог списа *Ойомена незнабошцима*. Сведочење о истини александријски теолог започиње подсећањем на Амфиона из Тебе⁴, Ариона из Метимне⁵, Орфеја⁶ и Еуномоса⁷ — личности које до тог времена беху свакодневно опеване од стране грчких

² Уп. Zizioulas, 1997, стр. 74. Скерис сврстава Климента међу прве научно усмерене хришћанске ауторе. Уп. Skeris, 1976, стр. 54.

³ О повезаности с-певања, песме и истине у античко доба види нпр. у: Ашковић и Ранковић, 2015, стр. 188.

⁴ Амфион из Тебе, један од синова Антиопе и Зевса, привржен свирању на лири која му би дарована од Хермеса. На звук Амфионове лире камење се покретало и благо клизило на своје место, током изградње доње Тебе. Ова лира морала је имати само три струне у част Тројне Богине за коју се веровало да влада у ваздуху, на земљи и под земљом, док се у њено част свирало зарад добробити града и током изградње градских темеља, капије и куле. Уп. Graves, 1995, стр. 148.

⁵ Арион из Метимне, син Посејдона и Нимфе Онеаје, свирач лире који је у Дионисову част изумео дитирамб. Својом песмом привукао је делфина који му је спасао живот након што се бацио у море како би избегао погубљење од стране морнара. Сматра се да је Арион историјска личност из 7. в. п.н.е. а сачуван је и одломак његове химне Посејдону. Уп. Graves, 1995, стр. 167–168.

⁶ Орфеј, син трачког краља Ојагра и Мусе Калиопе. Најславнији живи песник којем је Аполон поклатио своју лиру, а којег су Музе научиле свирању. Својим свирањем на лири Орфеј је очаравао и кротио дивље звери, али и померао дрвеће и стење са места. Уп. Graves, 1995, стр. 62.

⁷ Еуномос, на име, током сабрања старих грка у Делфима, опевао угинулог змаја свирајући на китари. Истовремено, иза лишћа, по планинама певале су и цикаде, опечене сунцем. Цикаде нису певале за мртвог змаја Фитоа, већ за Бога свемудрог, а ово место Клименту користи за истицање слободе цикада у односу на поробљеност Еуномоса (као човека-панина, о чему ће касније подродније говорити), а која се управо пројављује кроз певање. Уп. *Le Protrptique I* (SC 1, 2): „Ἦιδον δὲ ἄρα οὐ τῷ δράκοντι τῷ νεκρῷ, τῷ Πυθικῷ, ἀλλὰ τῷ θεῷ τῷ πανσόφῳ αὐτόνομον ᾠδῆν, τῶν Εὐνόμου βελτίονα νόμων.”

Једна од жица Еуномосовог инструмента убрзо је пукла након чега су цикаде, слетевши на инструмент, наставиле да певају у потпуној сагласности са Еуномосовом песмом. Објашњење за привученост цикада Климент проналази изван старојелинског уверења о моћи музике. Закључујући да су цикаде у свом лету и песми аутономне, Климент пита: „Πῆ δὴ οὐν ῥήθεις κειοῖς πεπιστεύκατε, θέλεσθαι μουσικῆ τὰ ζῶα ὑπολαμβάνοντες; [Како сте могли веровати испразним легендама (и преузети веровање) да музика кроти дивље звери?]" (*Le Protrp.* I, 2, 1).

хорова.⁸ Након кратке реминисценције, Климент сврстава античке јунаке у ранг варалица недостојних човечјег имена, чије се лукавство остварује посредством музике:

„Под изговором музике оскрnavили су живот — они који су под влашћу вештог шарлатанизма ради уништавања других, они који славе акте насиља као мистерије, они који обоготворују приче о жалости — били су први који су предводили човечанство пред идолима, први који су градили апсурдни обичај са комадима камена и дрвета, односно, статуама и сликама, након што су до последњег ропства својим песмама и чаролијама свели ову прелепу, једину праву, слободу грађана земље”.⁹

Као антипод древним варалицама Климент уводи Логоса, Спаситеља, сасвим другачијег певача, Који не касни, Који раздија горко ропство наметнуто од стране демонске тираније и Који позива на неѱо оне који су били збачени на земљу.¹⁰ Он пева „нову песму, песму левитску, која развејава тугу и смирује гнев, која нас тера да заборавимо сва зла”.¹¹ Његова песма се не креће унутар фригијског, лидијског или дорског модуса, већ је она вечно име нове хармоније (τѱς καινѱς ἀρμονѱας τὸν ἀίδιον νόμον) која носи име Божје (*Le Protrp.* I, 2, 4). Држећи свој мисаони ток чврсто привезаним за јеванђелско слово да „Логос беше у почетку” Климент везује атрибут „нова” за догађај Христовог Оваплоћења и Његовог имена.¹² Вечност и новина односе се на Логоса — Он је Првоначалан, а ради спасења људи Оваплотио се у историји, примивши име Христос. Његова спаситељска песма беше „пре зоре” иако је „сада заблистала” (ή νῦν ἐκλάμψασα) међу људима као „јављање” (ή ἐπιφάνεια), док је својом снагом начинила од

⁸ Са нашим ставом сагласан је и Скерис који заступа мишљење да, са помињањем старогрчких ликова и легенди, Климент сугерише на контраст који жели подвући. Уп. Skeris, 1976, стр. 56.

⁹ Климент Александријски, *Le Protrptique I* (SC 3, 1): „[...] προσχѱματι μουσικѱς λυμηνάμενοι τὸν βѱιον, ἐντέχνῳ τѱνѱ γοητεѱа даιμονώνντες εѱς διαφθοράς, ὕβρεις ὀργιάζοντες, πένθη ἐκθειάζοντες, τοὺς ἀνθρώπους ἐπѱ τὰ εѱδwλα χειραγωγѱσαι πρῶτοι, ναѱ μѱν λίθοις και ξύλοις, τουτέστιν ἀγάλμασι και σκιαγραφѱιαις, ἀνοικο δομѱσαι τѱν σκαιότητα τοῦ ἔθους, τѱν καλήν ὄντως ἐκείνην ἐλευθερίαν τῶν ὑπ’ οὐρανὸν πεπολιτευμένων ψδαѱς και ἐψφδαѱς ἐσχάτη δουλειѱ καταζεύξαντες.”

¹⁰ *Ibid.*, (SC 3, 2): „Ἀλλ’ οὐ τοѱσδε ὁ ψδὸς ὁ ἐμὸς οὐδ’ εѱς μακρὰν καταλύσῳν ἀφѱκται τѱν δουλειαν τѱν πικρὰν τῶν τυραννούντων даѱμὸνων, ὡς δѱ τὸν πρῶον και φιλάνθρωπον τѱς θεοσεβѱας μετ῱γων ἡμ῱ς ζυγὸν αὔθѱς εѱς οὐρανοὺς ἀνακαλεѱται τοὺς εѱς γѱν ἐρριμμένους.”

¹¹ *Ibid.*, (SC 2, 4): „τὸ ἄσμα τὸ καινόν, τὸ Λευιτικόν, ἠνпенθѱς τ’ ἄχολόν τε, κακῶν ἐпѱληθѱς ἀπάντων.”

¹² Климент Александријски, *Le Protrptique I* (SC 6, 4–5): „ἐν ἀρχѱ ὁ λόγος ἦν.’ Ἀλλ’ ὅτι μѱν ἦν ὁ λόγος ἄνωθεν, ἀρχѱ θεѱа τῶν πάντων ἦν τε και ἔστιν· ὅτι δѱ нῦν ὄνομα ἔλαβεν τὸ πάλαι καθωσιωμένον, δυνάμεως ἄξιον, ὁ Χρισтὸς, καινὸν ἄσμα μοѱ κѱκληται. [’Логос беше у почетку.’ С једне стране, зѱог тога што Логос беше одозго Он је дио и јесте дожански почетак свега; али, с друге стране, зѱог тога што сада име прими оно што је давно било посвећено, достојно силе, Христос, ја то називам новом песмом].”

камења и дивљих звери људе, оживевши оне који су иначе били мртви (*Le Protrp.* I, 7, 3).¹³

Једна од релевантних карактеристика еклисиологије Климента Александријског јесте схватање земаљске Цркве као иконе небеске (вечне) Цркве, у којој је Христос све у свему.¹⁴ Стога се истинити идентитет (земаљске) Цркве налази у Логосу, док је она сама помоћник људима на путу спасења (*Le Pédag.* I, V, 22, 2). С друге стране, у оквиру старојелинског веровања у надмоћ музике над човеком музички инструменти имали су изразиту сотириолошку важност, због чега је путања Климентове опомене одухватала и негирање онтолошке и сотириолошке вредности лире и китаре. „Бездушним инструментима” (τὰ ἄψυχα ὄργανα) александријски учитељ супротставља Логоса у којем је сва истина постојања и спасења. Оваплоћени Христос је Божји музички инструмент, Онај Који људи оне које спасава.¹⁵

Елементи музичког дискурса, појам песме и музичког инструмента, налазе се у оквиру сведочења о истини. Према тумачењу александријског теолога старозаветно певање и свирање били су само неки од начина Божјег спаситељског делања у историји човечанства.¹⁶ Следствено, може се претпоставити да је питање евхаристијског појања у Климентовој мисли било у вези са сотириолошко-исцелитељним аспектом, као саставни део Цркве — помоћнице спасења.

3. Вечно јединство бића и „Црква као сабрање одабраних”

У теологији александријског Оца, истинити Логос представља извор у којем је Црква вечно повезана са јединством бића (Зизијулас, 2001а, стр. 40).¹⁷ Права, древна Црква је једна и у њој су уписани они који су (дожанском) циљу праведници, они које је Бог предодредио знајући, пре постанка света, да ће бити праведни (*Strom.* VII, XVII, 107).¹⁸ Како Климент на дру-

¹³ Климент Александријски, *Le Protrptique* I (SC 4, 4): „Ὅρα τὸ ἄσμα τὸ καινὸν ὅσον ἰσχυροῦν ἀνθρώπους ἐκ λίθων καὶ ἀνθρώπους ἐκ θηρίων πεποίηκεν. Οἱ δὲ τὴν ἄλλως νεκροί, οἱ τῆς ὄντως οὔσης ἀμέτοχοι ζωῆς, ἀκροαταὶ μόνον γενόμενοι τοῦ ἄσματος ἀνεβίωσαν. [Видите колико ди моћна нова песма: од камења и дивљих звери начини људе. А путујући мртваци, који немају удела у животу који стварно јесте, само што (сами себи) посташе слушаоци песме — оживеше].”

¹⁴ Уп. Климент Александријски, *Stromate* IV, VIII (PG 8, стр. 1277): „ἀλλὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός”.

¹⁵ Уп. *Le Protrptique* I (SC 5, 3–4; 6, 2); *Stromate* VI (SC XI, 88, 3).

¹⁶ Уп. *Ibid.*, (SC 8, 2–3).

¹⁷ Уп. и Chilikov, 2009, стр. 85.

¹⁸ Климент Александријски, *Stromata* VII (SC XVII, 107, 4–5): „κατὰ τε οὖν ὑπόστασιν κατὰ τε ἐπίνοιαν κατὰ τε ἀρχὴν κατὰ τε ἐξοχὴν μόνην εἶναι φαμεν τὴν ἀρχαίαν καὶ καθολικὴν ἐκκλησίαν, εἰς ἐνότητα πίστεως μιᾶς, τῆς κατὰ τὰς οἰκειᾶς διαθήκας, μᾶλλον δὲ κατὰ τὴν διαθήκην τὴν μίαν διαφόροις τοῖς χρόνοις, ἐνὸς τοῦ θεοῦ τῷ βουλήματι δι’ ἐνὸς τοῦ κυρίου συνάγουσαν τοὺς ἤδη κατατεταγμένους. [По својој ипостаси, по својој мисли, по свом почетку, по својој надмоћи, кажемо да је древна и католичка Црква једна, у јединству једне вере, вере која је у

гом месту објашњава то је Црква прворођених која празнује са миријадама анђела. Оних, који су међу свим људима први познали Бога, који су први отргнути од греха и први одвојени од ђавола.¹⁹ Црква је живо биће изузетног достојанства које је посвећено Ономе Који је достојнији од свега.²⁰

Будући да је Црква „сабрање одабраних” (*Strom.* VII, V, 29, 4), од оних који су „од Христа” Климент тражи апсолутну искреност у начину постојања. Наиме, хришћани морају *βιίϋι*, а не *ιζίλεγαίϋι*:

„Засигурно, [хришћани о којима говорим] оставише се дожанственог након што напустише сабрање, и сада се поистовећују са средином у којој живе; [...] након што су са страхопоштовањем слушали реч о Богу, сада су се удаљили од тога што су чули унутра, и чим се нађу изван махнитају са атеистима, љубавним [звучним] ударима и трилерима аулодија, дуком, јаким пићима и свиме што је затровано смећем.”²¹

Заоставштина паганског начина живота очувана у оквиру вечерњих банкета којима су присуствовали хришћани Климентовог доба била је у најтешњој вези са горепоменутом музиком, којом се уништавао човеков истински живот, те уносио раздор између људи. Они који су „претходно гласно славили бесмртност” (*οί πρόσθεν έξυμνοϋντες άθανασίαν*) сада, према Климентовим речима, сахрањују сами себе те умиру за Бога (*Le Pédagog.* III, XI, 80, 4). У Климентовој мисли, музички инструменти превасходно су повезани са пијанством, распламсавањем страсти, сензуалношћу, насилном агресијом, будући да је њихова употреба отпочињала из раздељеног начина постојања²²:

„Заиста, човек је инструмент мира, али ако неко није заокупљен миром изнаћиће ратне инструменте, оне који распаљују чежњу, распирују еросе или ражешћују душе.”²³

Насупрот Тиренцима, Аркађанима и другим паганским народима који су у ратовима користили труде, аулосе, харфе, лире, кимвале аутентични хришћани користе само један, мирољубиви инструмент — Реч којом

складу са сопственим заветима, тачније, са једним заветом у различитим временима, она која према вољи једнога Бога и кроз једнога Господа окупља оне којима је већ одређено место].”

¹⁹ Уп. *Le Protrptique* I (SC XI, 82, 6–7).

²⁰ Уп. *Stromate* VII (SC V, 29, 4).

²¹ Климент Александријски, *Le Pédagogue* III (SC XI, 80): „Τὸ γοϋν τῆς συναγωγῆς ένθεον μετὰ τὴν ένθένδε άπαλλαγὴν άποθέμενοι τοίς πολλοίς έξομοιοϋνται, μεθ' ών καί διαιτώνται [...] καί τὸν περὶ θεοϋ λόγον σεβασάμενοι καταλελοίπασιν ένδον οϋ ήκουσαν, έξωθεν δὲ άρα μετὰ τών άθέων άλύουσι, κρουμάτων καί теретиςμάτων έρωτικών ауλφδίας τε καί κρότου καί μέθης καί παντὸς άναπιπλάμενοι συρφετοϋ.” Види и: *Le Pédagogue* II (SC IV, 40).

²² Уп. Cosgrove, 2006, стр. 258.

²³ Климент Александријски, *Le Pédagogue* II (SC IV, 42, 1): „Είρηνικὸν γάρ ώς άληθώς όργανον ό άνθρωπός έστιν, τὰ δ' άλλα ήν πολυπραγμονή τις, όργανα εύρήσει πολεμικά, ή τὰς έπιθυμίας εκφλέγοντα ή τούς έρωτας εκκαίοντα ή έξαγριαίνοντα τούς θυμούς.”

поштују Бога.²⁴ Штавише, како би показао узвишеност људског достојанства Климент се користи читавим старозаветним инструментаријем. Музички инструменти упућују на оне делове људског тела повезане са човековим умом, али и на Цркву која, пре свега умно, прославља Бога. Тако, *језик* је псалтир Господњи, лира су *усѿа* покренута Духом, оргуље су човеково *шело*, а *нерви* жице захваљујући којима оно задобија хармоничну затегнутост и изражава људске гласове, онда када бива дотакнуто Духом. Кимвал *усѿа* јесте *језик* који одјекује пулсацијом *усана*. Хвалити Бога тимпанима и у хору означава „Цркву која размишља о васкрсењу тела, када чује резонирање тела (тимпана)”.²⁵ Лира још указује и на оне који непрестано свирају на својим душама као на инструменту, равнајући ту музику према Господу који је „вођа Муза” (μοῦσικῶς). У складу са тим, спасени народ је „лира” — он слави Бога на музички начин захваљујући надахнућу Речи и савршеном богопознању.²⁶

Музички дискурс у Климентовој теологији изразито је повезан са питањем пребивања у истини, а тиме и феноменом *мистичке лоіокрайѿије*.²⁷ Упркос уочљивим описима богословских питања који су изграђени музичким појмовима, за александријског теолога физички звук не представља нужни медиј односа са Богом. Сједињење са божанским хором, односно, живот истинских гностика није утемељен у учествовању у Евхаристији, у којој сабрање пева, већ у Првоначалном Логосу.²⁸ Како се за Климента однос са Богом остварује сједињењем умних мисли са Највишим Логосом, „свето славље” (πανήγυρις ἀγία) се остварује помоћу дневних и ноћних молитава, читања Светог писма пре јела, псалама и химни за време јела и пре спавања. Истински Гностик јесте онај који пребива у непрестаном разговору са Богом.²⁹ Отуда, Климента превасходно интересује појава музике у оквиру вечерњих банкета, која ремети појединца на путу достизања богопознања, док је тема евхаристијског појања у потпуности одсутна.³⁰

4. Наука о музици и Црква као „заједничко дисање”

За александријског учитеља наука о музици представљала је једно од помоћних средстава за човеково оспособљавање и уређивање његовог

²⁴ Уп. *Le Pédagogue* II (SC IV, 42, 2).

²⁵ *Ibid.*, II (SC IV, 41, 4–5).

²⁶ Уп. *Stromata* VI (SC XI, 88, 3–4).

²⁷ Како Зизијулас објашњава реч је о проналажењу спасења у сједињењу душе са Логосом те у очишћењу од свега што спречава то сједињење. Уп. Зизијулас, 2001а, стр. 40–41.

²⁸ Климент (а са њим и Ориген) је заменио онтологију гносеологијом због чега гностик, као и цео видљиви свет, у себи може имати истине само уколико партиципира у идејама тј. логосима бића који су вечни. Уп. Мидић, 2018, стр. 4–5.

²⁹ Уп. *Stromata* VII (SC VII, 49, 3–4).

³⁰ Уп. Cosgrove, 2006, стр. 256.

карактера.³¹ С друге стране, као философска дисциплина³², музика је подразумевала умеће стварања и промишљања о складу који прожима све аспекте творевине. Са циљем очувања вере „од напада свих увреда” Климент користи науку о музици сматрајући је даром који је Бог даровао човеку ради његовог усавршавања. Имајући на уму и благодотворност певања, александријски учитељ употребљава музички говор ради успешног споразумевања са слушаоцима. Циљ је, наиме, позајмити оне мисли и гласове који су слушаоцима познати и највише пријемчиви (*Strom.* I IX, 43, 4).

Следствено томе, користећи се космолошким наслеђем питагорејаца и платоничара (Kramerz, 2018, стр. 374) Климент проговара о универзуму уређеном са мером, у којем је дисонанца елемената подвргнута дисциплини сагласности, односно, музичкој дисциплини (*Le Protrp.* I, 5, 1). „Чиста песма” (Логос) јесте Складатељ универзума који је према музици очинске воље Бога уредио творевину (*Le Protrp.* I, 5, 2).³³ На другом месту, пак, Климент показује на сунце као светиљку која се налази усред осталих планета и која их осветљава у складу са дожанском музиком.³⁴ Уредивши Духом Светим свет и његов микрокосмос — човека — Логос користи свет као многогласни инструмент за прослављање Бога, али и пева сагласно са људским инструментом.³⁵

Читав свет у стању савршенства испуњава главни фокус у Климентовом приступу Цркви (Зизијулас, 2001а, стр. 40). У складу са тим, он „музиком” именује и у Цркви потврђену усаглашеност између Закона и пророка, апостола са Јеванђељем, те једногласје које постоји од једног пророка до другог према сагласју премећања личности.³⁶ За Цркву је правилно рећи и да је она ’заједничко дисање’, будући да је жртва Цркве Логос који се издише из светих душа (*Strom.* VII, XVII, 107, 3).

³¹ Из познавања науке о музици проистицала је и практична музика за коју се сматрало да има благодатни утицај на човека. Уп. *Stromata* VI (SC XI, 89, 4; 90, 1).

³² Како Скерис истиче, Климент, следећи пример хришћанских апологета, настоји да покаже да грчка философија у великој мери потиче од варвара, те да изумитељи музике и музичких инструмената нису стари Јелини. Уп. *Stromata* I (SC I, XVI, 1–2), Skeris, 1976, стр. 74.

³³ Уп. *Le Protrptique* I (SC I, 5).

³⁴ Климент Александријски *Stromata* V (SC VI, 34, 9): „ὁ ἥλιος ὡσπερ ἡ λυχνία μέσος τῶν ἄλλων πλανητῶν τεταγμένος τοῖς τε ὑπὲρ αὐτὸν τοῖς τε ὑπ’ αὐτὸν κατὰ τινα θεῖαν μουσικὴν ἐνδίδωσι τοῦ φωτός.” Уп.: Cosgrave, 2006, стр. 276–277.

³⁵ Своје читаоце Климент подсећа и на Саула исцељеног Давидовим певањем. Приликом поменутог, он недвосмислено указује на Господа који шаље свој дах на „тај дивни инструмент” — човека, којег је направио према Своме Лику (Καλὸν ὁ κύριος ὄργανον ἔμπνου τὸν ἄνθρωπον ἐξεργάσατο κατ’ εἰκόνα τὴν ἑαυτοῦ). Уп. *Le Protrptique* I (SC 5, 4).

³⁶ Климент Александријски, *Stromate* VI (SC XI, 88, 5): „λάβοις δ’ ἄν καὶ ἄλλως μουσικὴν συμφωνίαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν νόμου καὶ προφητῶν ὁμοῦ καὶ ἀποστόλων σὺν καὶ τῷ εὐαγγελίῳ τὴν τε ὑποβεβηκυῖαν, τὴν καθ’ ἕκαστον προφήτην κατὰ τὰς μεταπηδήσεις τῶν προσώπων συνωδιάν”.

Негирајући митове о првенству постојања народа из древних песама (фригијаца, аркађана, египћана), александријски Отац истовремено указује и на првобитно јединство логоса Бића у једном Логосу. Наиме, „разумна створења Логоса Бога” била су рођена од Бога и пре стварања света. Постојећи у Логосу, у јединству, она беху од самог почетка (*Le Protrp.* I, 6, 4). Онтолошки значај јединства Бића у Логосу са собом подвлачи и важност хармоније, услед чега Климент хармонију најтешње везује за помирење и монаду:

„пожуримо, ми који смо величанствени број, да се ујединимо у јединственој љубави следствено јединству суштине монаде. Пошто нам она чини добро, појуримо за повратком јединству и привежимо се за добру монаду. На тај начин јединство многих гласова, онда када су њихова дисонанца и њихова расутост потчињене дожанској хармонији, коначно конституише само једну симфонију; и хор, послушан само једном хоровађи и учитељу, Логосу, проналази свој одмор у самој истини, када може да каже ’Ава, оче’; тада, овај глас потпуно саобразан истини Бог дочекује са спремношћу, као први плод који сакупља од своје деце.”³⁷

С друге стране, циљ хришћанског живота испуњава се онда када душа задобије онтолошки идентитет, односно, када се сједини са вечним Логосом. Самим тим, најзначајнија особина Цркве јесте њена исцелитељна моћ у ослобађању од страсти и очишћењу душа (Зизијулас, 2001а, стр. 41).

Обострана нужност јединства подржала је и позитивно настројење александријског учитеља према достигнућима старојелинских хармоничара. Са циљем потврђивања једне истине Климент следи античку праксу разликовања етоса у музичким делима.³⁸ Сâм Дух, казује Климент, објашњава да је сабор светих (ἐκκλησία ὁσίων) хор који хвали и прославља Бога (*Le Pédagog.* II, IV, 44, 4), због чега је међу хришћанима (у свакодневици) неопходно задржати хармоније које чувају морално здравље. Адекватна хармонија — она која произлази из јединства човековог ума са Логосом — премерава се кроз однос с ближњима приликом чега у први план издија људски глас, а за њим и моралност у телесном понашању. Љубав према Богу исказује се захвалношћу и псалмодијом, и она подразумева љубав према ближњем која се, с друге стране, исказује пристојним заједништвом. Тако, музика или „склад” јесте и човек, а ову мисао Климент аргументује

³⁷ Климент Александријски, *Le Protrptique* (SC IX 88, 2–3): „εις μίαν ἀγάπην συναχθῆναι οἱ πολλοὶ κατὰ τὴν τῆς μοναδικῆς οὐσίας ἔνωσιν σπεύσωμεν. Ἀγαθοεργούμενοι ἀναλόγως ἐνότη- τα διώκωμεν, τὴν ἀγαθὴν ἐκζητοῦντες μονάδα. Ἦ δὲ ἐκ πολλῶν ἔνωσις ἐκ πολυφωνίας καὶ διασποράς ἀρμονίαν λαβοῦσα θεϊκὴν μία γίνεται συμφωνία, ἐνὶ χορηγῶ καὶ διδασκάλῳ τῷ λόγῳ ἐπομένη, ἐπ’ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἀναπαυομένη, „Ἀββᾶ” λέγουσα „ὁ πατήρ”. ταύτην ὁ θεὸς τὴν φωνὴν τὴν ἀληθινὴν ἀσπάξεται παρὰ τῶν αὐτοῦ παίδων πρῶτην καρπούμενος.”

³⁸ Уп. *Le Pédagogue* II (SC IV, 44, 5); *Stromata* VI (SC XI, 88, 1–2). Да Климентова намера овде није процена физичких звучних система потврђује и Cosgrove тврдећи да се „морална типологија хармонија на које се Климент ослања тиче музичких форми које су до његовог времена већ увелико биле мртве.” (Cosgrove, 2006, стр. 281).

Давидом који истовремено „свира и пророкује, милозвучно хвалећи Бога” (*Strom.* VI, XI, 88, 1).³⁹

Закључак

Карактеристике теологије Светог Климента Александријског представљају погодан пример како из специфичног разумевања еклисиологије проистиче и сагледавање евхаристијског појања.

Климентов еклисиолошки модел непосредно произлази из начина којим приступа схватању истине. Сва истина постојања и спасења налази се у Логосу и ово представља централну област коју Климент провлачи кроз музички дискурс.

Са циљем приближавања својим слушаоцима, александријски учитељ промишља на музичко-научни начин, третирајући дату способност као Божји дар, док истовремено, сâмој музици одузима онтолошки и сотириолошки значај. Извор истине пројављене певањем Климент лоцира у човеку, па овом приликом људски глас задобија изразиту важност као звук који је директан одраз човековог ума и умних мисли. У вези ума са Логосом Климент проналази параметар за одабир одговарајућих музичких хармонија које хришћани употребљавају у свакодневним музичким догађајима, а које имају за циљ да потпомогну њихово напредовање на путу спасења.

У Климентовој мисли евхаристијско појање не заузима тематско место. Унутар космолошког приступа Цркви певање у Литургији представља сегмент исцелитељне делатности Цркве, из чега можемо закључити да се евхаристијском појању додељује терапеутска функција. Логосни приступ истини имплицира на певање које је првенствено умна делатност. Везивањем апсолутне истине за Логоса, Христа, Климент преокреће старојелинско преимућство које је музички звук поседовао у односу са човеком. Тиме, Климент оставља проходан пут ка даљем развоју ипостасног карактера евхаристијског појања, који ће уследити у потоњим периодима источно-хришћанске богословске мисли.

³⁹ Нагласак на нужности сједињења са Логосом, као и подједнако везивање иконе за Стари и Нови Завет, омогућава Клименту да направи мало иступање те да на позитиван начин протумачи употребу инструмената у свакодневици: „καὶ πάν ὁ τι ἂν ποιήτε ἢ ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ. Οὗτος ἡμῶν ὁ κῶμος ὁ εὐχάριστος, κἂν πρὸς κιθάραν ἐθειλήσης ἢ λύραν ἄδειν τε καὶ ψάλλειν, μῶμος οὐκ ἔστιν, Ἐβραῖον μιμῆση δίκαιον βασιλέα εὐχάριστον τῷ θεῷ. Ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι, ἐν τῷ κυρίῳ, τοὶς εὐθέσι πρέλει αἴνεσις, φησὶν ἡ προφητεῖα, ἐξομολογεῖσθε τῷ κυρίῳ ἐν κιθάρα, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλατε αὐτῷ, ἄσατε αὐτῷ ἄσμα καινόν.” [Шта год да чините речју или делом, све чините у име Господа Исуса благодарећи Богу и Оцу Његовом. Ово је наше захвално весеље. А чак и ако желиш да певаш и свираш на харфи или лири, то није срамотно. Угледај се на праведног јеврејског краља који благодари Богу. ’Радујте се праведни у Господу; праведнима приличи похвала’, каже пророчанство. ’Исповедајте се Господу на китари; на псалтиру десетоструним псалмопојте Њему, певајте му нову песму.’] (*Le Pédag.* II, IV, 44, 2–3). Уп. Зизијулас, 2001б, стр. 21–22.

Извори

- Климент Александријски (1857). *Stromata IV*. У J.P. Migne (ур.) *PG* 8 (стр. 1214–1382). Paris.
- Clément D’Alexandrie (1949). *Le Protreptique*. У Claude Mondésert (пр.) *SC* 002. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Clément D’Alexandrie (1951). *Stromate I*. У Marcel Caster (пр.) *SC* 30. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Clément D’Alexandrie (1970). *Le Pédagogue, livre II*. У Claude Mondésert (пр.) *SC* 158. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Clément D’Alexandrie (1997). *Stromata VII*. У Alain Le Boulluc (пр.) *SC* 428. Paris: Les Éditions du Cerf.
- Clément D’Alexandrie (1999). *Stromata VI*. *SC* 446. У M^{sr} Patrick Descourtieux (пр.). Paris: Les Éditions du Cerf.

Литература

- Ашковић, Д. и Ранковић, З. (2015). Богослужбено песништво и памћење: прилог поимању рефрена. *Бојословље*, 2, 186–194.
- Зизијулас, Ј. (2001а). *Еклисиолошке теме*. Нови Сад: Беседа.
- Зизијулас, Ј. (2001б). Символизам и реализам у православном богослужењу (особито у Светој Евхаристији). *Саборнось*, 1–4/VII, 13–35.
- Мидић, И. (2018). Основни елементи православне гносеологије. *Саборнось*, 12, 1–16.
- Artemi, E. (2019). Clement of Alexandria and the use of musical metaphors and musical myths in his texts. *Εκκλησιαστικός φαρός*, 89, 59–76.
- Chilikov, S. (2009). Orthodox Worldview. The Eucharistic and Therapeutic Tradition of the Church. *Саборнось*, 3, 81–93.
- Cosgrove, Ch. (2006). Clement of Alexandria and Early Christian Music. *Journal of Early Christian Studies*, 14(3), 255–282.
- Graves, R. (1995). *Grčki mitovi*. Beograd: Nolit.
- Kramarz, A. (2018). Christian Reception of the ‘New-Music’ Debate in the Church Fathers and Clement of Alexandria. *Greek and Roman Musical studies*, 6, 359–378.
- Skemis, R. (1976). *Χρῶμα Θεου: on the origins and theological interpretation of the musical imagery used by ecclesiastical writers of the first three centuries; with special reference to the imagery of Orpheus*. Altötting: Coppenrath.
- Zizioulas, J. (1997). *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*. New York: St Vladimir’s Seminary Press.
- Zizioulas, J. (2006). *Communion and otherness. Further Studies in Personhood and the Church*. London: T&T Clark.

Sanja Stevanović

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade
Institute for Systematic Theology
(PhD candidate)

Musical discourse in the cosmological approach to the Church of Clement of Alexandria

The philosophical and theological basis of the musical allegories from the writings of Clement of Alexandria is unanimously confirmed by all previous research. One of the distinctive features of Clement's theology is a specific ecclesiological model that directly shapes the understanding of the Eucharistic chant. The research problem of this paper is the appearance of musical discourse in the three writings of Clement of Alexandria. By situating the theological issues Clement raises through musical discourse in the works *Protrepticus*, *Stromata*, and *Paedagogus*, we will examine how Eucharistic chant and music relate to the understanding of the Church as a reality that was perfect in the beginning. The goal of the paper is to connect the cosmological approach of the Church with the theme of Eucharistic chant and music.

Key words: Clement of Alexandria, music, ecclesiology, *Protrepticus*, *Stromata*, *Paedagogus*.

Датум пријема чланка: 15. 05. 2023.

Датум прихватања чланка за објављивање: 19. 06. 2023.